

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИ

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ»

(11 травня 2018 року)

Харків – 2018

1. Брик О. Тернистий шлях українського уряду. (1918 – 1921). Вінніпег: Б. в., 1969. 152 с.
2. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923: У 2-х т. Львів: Інститут українознавства НАН України, 1998. Т. 2. 502 с.
3. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923. К.: Темпора, 2002. Т. 2. 351 с.
4. Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади). К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 2011. 792 с.
5. Костюк Г. Єфремов і Винниченко // Літературна панорама. 1990. № 5. С. 45-51.
6. Любовець О. Українські політичні партії й політичні альтернативи 1917-1920 рр. К.: Основа, 2005. 311 с.
7. Могильний Л. П. Сергій Єфремов у суспільно-політичному житті України. К.: Пан Тот, 2011. 295 с.
8. Солдатенко В. Ф. Українська революція: історичний нарис. К.: Либідь, 1999. 975 с.
9. Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, діяльність (кінець ХІХ століття – 1939 р.). К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. 361 с.
10. Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя (Спогади міністра Центральної Ради та Директорії). Житомир: КВО «Газета «Житомирські вісті», 1992. 124 с.

Єгоршина О.О., співпрацівник кафедри історії України
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди

**ПРОДОВОЛЬЧА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ НАПЕРЕДОДНІ
ПРОГОЛОШЕННЯ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО
(БЕРЕЗЕНЬ-КВІТЕНЬ 1918 р.)**

Сучасні процеси розбудови української держави викликали необхідність переосмислення багатьох проблем вітчизняної історії з метою урахування досвіду державотворення, набутого в минулому. Насичений подіями, період визвольних змагань 1920 — 1921 рр. в Україні вже протягом тривалого часу привертає пильну увагу як фахівців, але в сучасних дослідженнях ще й досі залишаються питання, які не знайшли всебічного наукового аналізу. До них належить продовольча політика УЦР та, зокрема, її вплив на міжнародні відносини та внутрішню ситуацію в країні.

Як відомо, швидке просування на початку 1918 р. військ Раднаркому до Києва та нездатність Центральної Ради власними силами відстояти свою владу в Україні змусило делегацію УЦР у Бресті спішно піти на підписання сепаратного миру з країнами Четвертого Союзу. 17 січня 1918 р. у Брест-Литовську розпочалася інтенсивна робота по складанню мирного договору як з боку України, так і з боку Центральних держав. Останні також поспішали з підписанням угоди, бо без українського хліба неминучо була продовольча катастрофа в Австро-Угорщині, про що красномовно свідчать телеграми голови австро-угорської делегації графа Отакара Черніна, до імператора Карла від 15, 16 та 17 січня 1918 р. [11, с. 152-154]

На швидке постачання продовольства та сировини з України розраховувала і збідніла Німеччина. Сподівання німців ґрунтувалися на чітких розрахунках. Адже ще напередодні Першої світової війни селяни України збирали на рік 23,1 млн. тонн зернових, 9,3 млн. тонн цукрових буряків, 23,2 млн. тонн молока, 3 млрд. яєць тощо [2, с. 182].

Навіть в умовах розрухи революційного періоду продовольчий потенціал України був доволі солідним. Співробітник військового відділу Міністерства іноземних справ Німеччини Колін Росс у доповіді начальникові Операційного відділу німецького Східного фронту про стан справ в Україні в березні 1918 р. зазначав: «Україна справляє враження країни, що не відчуває ні в чому нестатку. Навіть у містах, які явно погано постачаються... можна побачити в магазинах і готелях усілякі життєві продукти в необмеженій кількості. Єдиний продукт

харчування, брак якого відчувається в містах, це — хліб, оскільки селяни не везуть хліба до міста. Зате м'ясо можна знайти всюди у будь-якій кількості. За словами жителів, усюди в селах є великі запаси зерна, схованого і закопаного в землю». [14, с. 372]

Інтенсивні переговори між делегаціями УЦР та Центральних держав завершилися 27 січня (9 лютого н. ст.) о 2 годині ранку у Брест-Литовську підписанням миру. У тексті українсько-німецького договору від 27 січня 1918 р. особливо наголошувалося на обов'язку обох сторін розвивати господарські стосунки, здійснювати обмін лишками сільськогосподарських і промислових товарів. Обмін товарами мав відбуватися на підставі майбутнього торговельного договору. [14, арк. 4-5]. Таким чином. Україна обмінювала свої сільськогосподарські ресурси на політичну та військову підтримку Центральних держав [4, с. 13]

17 лютого 1918 р. (н. ст.) державний секретар закордонних справ УНР М. Любинський від імені Центральної Ради офіційно звернувся до Німеччини з проханням про надання Україні військової допомоги. Вже наступного дня 23 німецькі дивізії і 1 бригада під командуванням генерала Г. Айхгорна рушила в Україну. Майже водночас кампанію по звільненню України від військ радянської Росії розпочали і австрійські війська на чолі з генералом Бельцем. Не зустрічаючи відчутного опору, взаємодіючи з нечисельними силами Центральної Ради, військо якої у той час за німецькими даними нараховувало лише близько двох тисяч чоловік, вони швидко просувалися на схід. Вже 1 березня (н. ст.) німецькі війська увійшли до Києва, куди за тиждень повернулися керівники УНР. До травня німецько-австрійські війська зайняли майже всю Україну і Крим.

14 березня при Раді народних міністрів була утворена державна комісія по товарообміну з країнами Четвертного союзу на чолі з міністром праці М. Поршем [17, арк. 1]. Комісія наділялася широкими повноваженнями: вести переговори у справі товарообміну з Німеччиною і Австро-Угорщиною, підписувати відповідні умови.

22 березня 1918 р. Рада Народних Міністрів УНР розглянула питання щодо опрацювання проекту економічної конвенції. Реалізацію цього завдання було доручено комісії, яка мала складатися з представників від міністерств харчових, судових та військових справ. Міністр продовольчих справ М. Ковалевський був уповноважений вести всі переговори з постачання продовольства країнам Четвертного Союзу [12, с. 222].

Для упорядкування справи хлібопостачання у квітні 1918 р. була створена спеціальна інституція — Державне хлібне бюро, яке розгорнуло свою діяльність вже за доби Гетьманату П. Скоропадського.

Але слід констатувати, що справа хлібопостачання та товарообміну між УНР та країнами Четвертного Союзу так і не були налагоджена і більшість постанов та угод лишалася на папері.

Навесні 1918 р. політична та економічна ситуація в Україні надзвичайно загострилася. Характеризуючи її, П. Скоропадський зазначав: «На той час у колах Центральної Ради був повний розбрід, непорозуміння того, що треба робити далі. Уряд намагався проводити в життя універсали Центральної Ради, на місцях же просто грабували і влади не визнавали. Німці і австрійці були новим елементом, що збільшував плутанину. ...У центральних державних інституціях був повний хаос і не було жодної надії, щоб правильна робота могла налагодитись, бо це були швидше не державні інституції, а «партійні ячейки», Зложені з людей здебільшого малоосвічених і зовсім недоосвічених в тих справах, які їм були доручені. ...Для вишколення цього «апарату» не було часу, бо в зносінах з німцями треба було зразу практично вирішувати державні справи. Всі ці невдалі спроби революційним методом налагодити державні фінанси, організувати весняний обробіток поля, міліцію для охорони порядку і т.д. тільки дискредитували справу української державності в очах німців. ... Взагалі ж господарська розруха збільшувалась, положення сільського господарства було загрозливе, цукрова промисловість — ця гордість України — мала всі шанси залишитись без буряків, значить, і без жодної продукції» [8, с. 124-125].

Міністр юстиції С. Шелухін у виступі на засіданні Малої Ради 2 квітня 1918 р. відверто визнавав: «Зараз такі заплутані відносини, юридичні і адміністративні, що я, у кого половина зубів ламається, тридцять років служив, учився в університетах, зараз прихожу до того, — при цій теоретичній підготовці я не знаю, що відбувається...» [15, арк. 103]

У вище згадуємії доповіді Коліна Росса особлива увага акцентувалася на труднощах, якими супроводжувалася справа отримання продовольства, особливо зерна. Селяни не бажали нічого продавати, по-перше, через знецінення грошей, по-друге, через те, що вони все одно не могли придбати у місті необхідну для них промислову продукцію: сільськогосподарський інвентар, шкіряні вироби, взуття, одяг тощо. Крім того, ціна на зерно була більш ніж учетверо нижча за ціну самогону, який можна було б з нього вигнати [14, с. 372-373].

Крім того, ускладненню ситуації сприяла таємна діяльність французьких агентів, які проводили таємну роботу серед залізничників, обіцяючи грошові винагороди за кожен затриманий вагон з продовольством, що мав бути відправлений до Німеччини та Австро-Угорщини. Тому у боксах коліс опинявся пісок, траплялися аварії під час маневрування на станціях [5, с. 137].

Центральна Рада опинилася у надзвичайно скрутному становищі. З одного боку її лідери розуміли, що єдиною гарантією збереження влади є присутність в Україні німецьких військ. З іншого — поруч із відчуттям непевності, хисткості свого становища, вони побоювалися, що німецька реквізиційна політика неминуче призведе до масових селянських виступів, і тому намагалися зберегти свій слабкий авторитет, вдаючись до прийому так званого прихованого «саботажу» [18, с. 39].

У своїх спогадах П. Скоропадський зазначав: «коли... німці стали вимагати виконання умови і населення зрозуміло, що треба давати хліба ще й для одсилки до Німеччини, то почало ширитись незадоволення супроти уряду і він став хитрувати з німцями, старатися щось урвати з договору і всякими способами відтягти його виконання. ...уряд ...зі страху на словах у всьому уступав німцям. А на ділі наказував свої ж накази гальмувати.» [7, с. 77].

М. Ковалевський відверто зізнавався у хитрощах, до яких українські урядовці вдавалися під час переговорів: «...найцікавішим моментом була хвилинка, коли ...вносився чай і бутерброди. На момент дискусія переривалась, німецькі і австрійські фахівці з великим апетитом кидались на бутерброди з ковбасою і шинкою. Після цього наступав для нас кращий психологічний момент і при усталюванні контингентів експорту німці зменшували свої вимоги. Взагалі наша тактика полягала в тому, щоб ці контингенти були якнайменшими» [10, с. 396].

Однак все це не могло довго лишатися поза увагою німецького і австрійського військового командування. Начальник штабу німецьких військ в Україні генерал В. Гренер писав німецькому послу барону А. Мумму в Київ 31 березня 1918 р.: «Виходячи з вражень, які склалися у наших командирів про умови в селах, я не виключаю, що хоча уряд і вживає бажані для нас заходи, в селах ніхто не думає про виконання його розпоряджень; з цього виходить, що і уряд не виказує великого незадоволення, коли місцеві органи роблять нам перешкоди» [13, с. 34].

Міністр закордонних справ Австро-Угорщини О. Чернін шифрованою телеграмою від 3 квітня 1918 р. доводив до відома свого посла в Києві графа І. Форгача думку фельдмаршала-лейтенанта Лангера, що можна отримати значну кількість продуктів харчування за умови заміни українського уряду іншим, який би не чинив пасивного опору [13, с. 35].

Сам М. Ковалевський вимушений був визнати, що «...німці скоро переконалися, що національний демократичний уряд ...був поважною перешкодою у реалізації їх планів» [10, с. 397].

За словами П. Скоропадського, «відносини між німцями та урядом Центральної Ради були цілком ненормальні: німці просто не рахувалися з урядом, а уряд, який сам покликав німців і про це розголосив, не знав тепер, як викрутитись перед народом... Німці обурювались, брали силою, своєвільно, а престиж уряду падав все нижче....Німці все міцніше і планомірніше прибирали до своїх рук фактичну владу в краї» [8, с. 125].

Нездатність Центральної Ради опанувати ситуацію, економічна та політична нестабільність, загроза перетворення України на німецьке генерал-губернаторство спричинилися до консолідації несоціалістичних сил, лідером яких став почесний отаман Вільного козацтва генерал П. Скоропадський. У березні 1918 р. за його ініціативою у Києві була утворена таємна політична організація Українська громада (згодом Українська народна громада), до якої увійшов цілий ряд старшин, співробітників П. Скоропадського по 1-му українському корпусу і по Вільному козацтву. Члени Української народної громади обстоювали ідею сильної влади в руках однієї людини, що, на їх думку, було єдиним виходом із ситуації безвладдя й анархії [5, с.147-148]. Найкращою формою такої влади уявлялася стара історична форма гетьманства, а найбільш відповідним кандидатом на посаду гетьмана був П. Скоропадський [9, с. 23]

Конфлікти з Центральною Радою змусили німецьке командування шукати політичну силу, яка б мала замінити Раду і створити новий адміністративний апарат, здатний співпрацювати з союзниками та виконати прийняті українською стороною економічні зобов'язання. Підставою для перевороту став конфлікт з Центральною Радою з приводу відомого наказу головнокомандувача німецькими військами фельдмаршала Германа Айхгорна від 6 квітня 1918 р. щодо засіву полів [10, с. 480].

За свідченням самого П. Скоропадського, близько 10 квітня німці увійшли з ним в контакт через начальника розвідувального відділу майора Гассе. 13 і 15 квітня він знову мав зустрічі з Гассе та спеціальним помічником начальника німецького штабу майором Ярошем, під час яких відбулась вже конкретна розмова про зміну уряду. Майбутній гетьман заявив, що не потребує від німців ніякої допомоги, окрім нейтралітету [7, с. 93].

Центральні держави конче потребували продовольства. 18 квітня начальник штабу німецьких військ генерал В. Гренер і посол А. Мумм уже вирішили повалити Центральну раду і навіть призначили дату – 18 квітня. Але до цього часу мало бути обов'язково укладено торговельний договір з УНР.

23 квітня 1918 р. після напружених кількатижневих переговорів було підписано сумарний договір з товарообміну між УНР і Центральними державами. Документ передбачав організацію господарчого німецько-австро-угорського центру, до якого Центральні держави відряджали б довірених фахівців з хлібної справи. Але айстро-угорський генеральний штаб переконав імператора Карла видати указ, що доручав військовим частинам збір зернових продуктів у зайнятих ними областях [5, с. 151]. Тобто військове командування не бажало мати торгівельні справи з існуючою українською владою.

Того ж дня у Києві відбулася спільна німецько-австро-угорська нарада, в якій взяли участь В. Гренер, військові представники обох сторін та посли Ф. Мумм і Й. Форгач. Дипломати виступили за збереження української державності як такої, але за зміну форми правління.

Наступного дня (24 квітня) було прийняте рішення про утворення нового українського уряду, який підпорядковувався б наказам німецького та австрійського командування. Пізніше того ж дня в будинку Бродського, де розташовувалося німецьке розвідувальне управління «Оберкомандо», генерал В. Гренер та майори Гассе і Ярош мали зустріч з П. Скоропадським і запевнили його у своїй підтримці [5, с. 151-153].

П. Скоропадський згадував: «Гренер почав з заяви, що німці не втручаються до наших внутрішніх справ, однаке, з огляду на існуючі відносини в краї і на повну непрацездатність Центральної Ради вони тим намірам, які я збираюся реалізувати, співчують... Представники німецького командування... представили проект умови з десяти пунктів...

Першим пунктом підтверджувалось визнання Берестейської угоди. Третій — встановлення правильного контролю за вивозом харчових продуктів. Четвертим пунктом вимог „Оберкомандо” було, щоби я прийняв закон про те, щоб німецькі війська, які знаходяться в межах України, мало право отримувати в районах їх розташування необхідні їм продукти по встановленим в кожній місцевості і згідно з порою року певним цінам, за прикладом закону, що існує в Німеччині. Сьоме — восстановлення вільної торгівлі, і восьмий — у випадку

знаходження надлишків в харчових продуктах, що призначені для вивозу за кордон. — надання Німеччині преимуществованного права на придбання цих надлишків» [8, с. 148].

П. Скоропадський відхилив і власноручно викреслив з проекту угоди такі місця:

«1. Додаток до пункту 6-го, який встановлював тільки для Німеччини та Австро-Угорщини монопольне право користування вільною торгівлею харчовими продуктами.

...3. Останній абзац, який зобов'язував віддати на декілька років Німеччині і Австро-Угорщині всю остачу харчового продукту і сирівців і дати для тих держав виключні митні льготи.

По деякій словесній боротьбі німці уступили і од згаданих пунктів відмовилися» [7, с. 101].

Своє рішення здійснити державний переворот майбутній гетьман аргументував так: «...Вони (німці) врятували Україну від повної руїни та анархії, і вони потрібні були Україні доти, поки вона не привчиться стояти на своїх власних ногах. Як відомо, народності, що не мають своєї держави довгий час, гублять здатність до організації себе власними силами і повертають собі знову це уміння поволі, при щасливому збігу обставин. Такий щасливий збіг обставин для України як раз і наступив тоді, коли німецька армія оборонила край від зовнішніх і внутрішніх руїнницьких сил за дуже дешево, порівнюючи, ціну: експорт кількох десятків мільйонів пудів хліба в обмін на потрібні краєві фабричні вироби» [7, с. 146].

25 квітня 1918 р. Г. Айхгорн видав наказ про запровадження в Україні військово-польових судів, заборону будь-яких мітингів і зборів [19], формальним приводом для чого став арешт, а по суті викрадення напередодні члена торгівельно-економічної комісії УНР, впливового банкіра А. Доброго, який тісно співпрацював з німцями в організації скупки харчів у населення. Через декілька днів німецька таємна поліція виявила банкіра у Харкові та з'ясувала, що його

викрадення було організовано Комітетом порятунку України, таємною організацією, до якої увійшли три міністри уряду УНР [20, с. 19-20].

28 квітня по цій справі були заарештовані голова Ради Народних Міністрів УНР В. Голубович, керуючий Міністерство закордонних справ Любинський і директор департаменту міністерства внутрішніх справ Гаєвський. Військовий міністр О. Жуковський та міністр землеробства і продовольчих справ М. Ковалевський були заарештовані пізніше. Замість міністра внутрішніх справ М. Ткаченка, якому вдалося уникнути арешту, була взята під варту його дружина [5, 156].

29 квітня 1918 р. Всеукраїнський хліборобський з'їзд проголосив П. Скоропадського гетьманом України. Того ж дня був проголошений маніфест - Грамота «До всього українського народу» від 29 квітня 1918 р., в якій П. Скоропадський пояснював причини, які спонукали його взяти владу до своїх рук: «Українська держава опинилась над краєм пропасті. Бешкети і анархія продовжуються на Україні, економічна розруха і безробіття збільшуються і розповсюджуються з кожним днем і врешті для багатющої колись України встає грізна кара голоду» [21, с. 137].

Таким чином, саботаж виконання угод з боку Центральної Ради та прагнення німецького військового командування упорядкувати ситуацію в Україні з метою поліпшення збору й вивозу продовольства стало одним із вагомих чинників установлення гетьманського режиму П. Скоропадського.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. — К.: Либідь, 1999. — 978 с.
2. Мироненко О.М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності центральної Ради. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Академія правових наук України, 1995. — 327 с.
3. Копиленко О. Л. «Сто днів» Центральної Ради. — К.: Україна, 1992. — 204 с.

4. Копиленко М. Л. Українсько-німецькі відносини: здобутки, проблеми, перспективи К.: — НІСД, 1996. — 38 с.
5. Гай-Нижник П.П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П. Скоропадським. // УЇЖ. — 2011. - № 4. — С. 132-164.
6. Винниченко В. Відродження нації. — К.; Відень, 1930. — Ч. 1-3;
7. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1916 р.)
8. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 рр. В двох томах. — Т. 1. — К.: Темпора, 2002. — 320 с.
9. Ковалевський М.
10. Чернин О. Брест-Литовськ (Из мемуаров) // Архив русской революции. — Т.2. — М.: Современник, 1991. — С. 126-166.
11. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У двох томах. — Т. 1. — К.: Наукова думка, 1996; Т. 2. — К.: Наукова думка, 1997
12. Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). — М., 1936.
13. Доклад начальнику операционного отделения Германского Восточного фронта о положении дел на Украине в марте 1918 года. // Архив русской революции. — Том 1. — М.: Современник, 1991. — С. 368-376.
14. ЦДАВО, ф. 115, оп. 1, спр. 14.
15. ЦДАВО, ф.1063, оп. 3, спр.10.
16. ЦДАВО, ф. 2197, оп. 1, спр. 125.
17. Логвиненко І.А. причини та правові наслідки державного перевороту 29 квітня 1918 р. // 350-річчя відродження української державності: минуле та сучасне. Всеукраїнська наукова конференція 2 жовтня 1998 року. Доповіді і повідомлення. Вісник університету внутрішніх справ. Додаток до № 3-4. — Сімферополь, 1998. Українська Центральна Рада. Документи та матеріали. — К.: Наукова думка, 1997. — т. 2, Логвиненко І.А. причини та правові наслідки державного перевороту 29 квітня 1918 р. // 350-річчя відродження української державності: минуле та сучасне. Всеукраїнська наукова конференція 2 жовтня

1998 року. Доповіді і повідомлення. Вісник університету внутрішніх справ. Додаток до № 3-4. — Сімферополь, 1998. — С. 39-41

18. Нова Рада. — 1918. — 27 квітня.

19. Гавриленко О.А., Логвиненко І.А. Справа А. Доброго // Праці кафедри політичної історії та політології. — Харків: Харківський державний технічний університет сільського господарства, 1998. — С. 18-22

20. Мироненко О.М., Римаренко Ю.І., Усенко І.Б., Чехович В.А. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: словник-довідник / За ред. О.М. Мироненка. — К.: Либідь, 1997 560 с.

Завгородній С. О, студент ХНПУ ім. Г. С. Сковороди
Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. О. С. Гончарова

ЗДОБУТКИ ТА ПРОРАХУНКИ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

Нинішні українські реалії змушують політиків приймати результативні для держави і суспільства політичні рішення, насамперед щодо збереження української державності, стабільного внутрішнього розвитку країни. Не буде перебільшенням сказати, що це є нагальними питаннями, вирішення яких потребує багато зусиль як з боку влади, так і народу України. І тільки наша єдність, як наголошував П. Скоропадський, дасть нам змогу витримати тиск зовнішнього світу на нас та рівночасно змусить той чужий світ ставитися до нас з повагою. Звернення до історії, зокрема до періоду існування Української держави П. Скоропадського, є нині дуже важливим з огляду на внутрішньополітичну ситуацію, що склалася в Україні на сучасному етапі.

На сьогодні існує велика кількість наукових праць (дисертаційних досліджень, монографій, статей, матеріалів конференцій), присвячених Гетьманату 1918 р., авторами яких є Л. Воронько [1], Ф. Проданюка [4],